Hamza Gábor

Száz évvel ezelőtt hunyt el Széll Kálmán, Magyarország miniszterelnöke

Hundred Years Ago Passed Away Kálmán Széll, Prime Minister of Hungary

Összefoglalás
A szerző tanulmánya első részében áttekinti Széll Kálmán miniszterelnökké történő kinevezése előtti pályafutását, különös tekintettel pénzügyminiszteri funkciójára. A tanulmány második része a kiemelkedő államférfi miniszterelnöki (1899–1903) tevékenységét méltatja. Hangsúlyozza, hogy Széll Kálmán kiemelkedő politikai és gazdasági munkássága hozzájárult az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és gazdasági stabilitásához és a Magyar Királyság pénzügyi helyzetének konszolidálásához.

Summary
In the first part of his paper the author is dealing with the political carrier of Kálmán Széll prior to being appointed as prime minister, with particular regard to his activity as minister of finance. In the second part of the study the author points out the achievements of the outstanding statesman as prime minister (1899–1903). He emphasizes that Kálmán Széll's significant political and economic activity was a substantial contribution to the political and economic stability of the Austro-Hungarian Monarchy as well as to the financial consolidation of the Kingdom of Hungary.

Prof. dr. Hamza Gábor tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Római Jogi Tanszék, az MTA rendes tagja (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

Dr. Széll Kálmán (Gasztony, 1843. június 8.–Rátót, 1915. augusztus 16.) a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, több mint négy éven át, 1899. február 26-tól 1903. június 27-ig a Magyar Királyság 12. miniszterelnöke volt. Miniszterelnökként a belügyminiszteri tárcát is megtartotta. Pénzügyminiszterként 1875. március 2. és 1878. október 11. között működött. Széll Kálmánt a Magyar Tudományos Akadémia 1902. május 8-án tartott közgyűlésén választotta igazgatósági tagjává. I. Ferenc József 1883-ban a valóságos belső titkos tanácsosi címet adományozta Széll Kálmánnak, majd 1893-ban a Lipót-rend nagykeresztjét kapta meg a királytól. 1902-ben, még miniszterelnöki funkciója betöltésének idején, az uralkodó a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki.

A Vas vármegyében birtokos dukai és szentgyörgyvölgyi Széll család III. Ferdinánd (1637–1657) magyar királytól nyert címeres levelet 1639-ben. Apja, József, alispán, országgyűlési képviselő, majd főispán, édesanyja pedig felsőeőri Bertha Júlia (1817–1873) volt. Középiskolai tanulmányait Sopronban, a bencés gimnáziumban és Szombathelyen, a premontrei gimnáziumban végezte. Jogi tanulmányait a pesti királyi tudományegyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjének jog- és államtudományi karán folytatta. Jogi (jogtudományi) doktori oklevelet 1866-ban, két évvel egyetemi tanulmányai befejezését követően szerzett.

Hivatali pályafutását a kiegyezés („Ausgleich") évében, 1867-ben kezdte meg szolgabíróként Vas vármegyében. A következő esztendőtől azonban már a szentgotthárdi, 1881-től pedig a pozsonyi 2. számú választókerületet képviselte a Képviselőházban kormánypárti programmal. Hét éven át jegyzője volt a Képviselőháznak, és állandó előadója a pénzügyi bizottságnak, a központi bizottságnak, a horvát ügyekben kiküldött országos bizottságoknak és a delegáció hadügyi bizottságának.

Deák Ferenc 1868-tól egészen 1875-ig, a halálát megelőző évig, a nyarat Széll Kálmán rátóti birtokán töltötte. Deák Széll Kálmánnal a Hertelendy família révén távoli rokoni kapcsolatban is állt. Deák Ferenc gyámleányát, Vörösmarty Mihály egyik leányát, Vörösmarty Ilonát Széll Kálmán 1867-ben vette feleségül. Van olyan nézet is, mely szerint Széll Kálmánt – tehetségén kívül – Deákkal való személyes és távoli rokoni kapcsolata is segítette gyors közéleti előrehaladásában. Deák Ferenc szakmai vonatkozásban is hatással volt Széll Kálmánra, aki egyetemi tanulmányai befejezését követően elsősorban alkotmányjogi és jogtörténeti ismereteit kívánta elmélyíteni. Deák ösztönzésére kezdte el a pénzügytan és a közgazdaság-tudomány kiemelkedően fontos, aktuális kérdéseit tanulmányozni.

Széll Kálmánnak több ízben ajánlottak fel miniszteri tárcát, míg 1875 márciusában, a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt fúziójából létrejött Szabadelvű Párt képviseletében pénzügyminiszter lett báró Wenckheim Béla kormányában. 1878 októberében, Bosznia-Hercegovina (és a szandzsák) okkupációját követően, tiltakozásképpen megvált a pénzügyminiszteri poszttól. Határozott és takarékos miniszter volt, aki megszervezte az adófelügyelői intézményt. Legnagyobb sikere kétségtelenül az Osztrák–Magyar Bank létrehozása volt, megoldva a bankkérdést az egységes osztrák banknak közös Osztrák–Magyar Bankká történő alakításával.

Pénzügyminiszterként rendet teremtett az államháztartásban, jelentős mértékben növelte az állami bevételeket, átszervezte a pénzügyi igazgatást, megszerezte a keleti és a tiszai vasutat az államnak, és ezzel megteremtette a később bekövetkezett vasút-államosításnak első, igen lényeges feltételét. Nevéhez fűződik az 1878-ban létrejött pénzügyi és gazdasági kiegyezés Ausztriával. Széll Kálmán miniszterségének idején az átvett deficit felénél kisebb összegre csökkent, és az államháztartás az egyensúlyhoz közel került.

Adóemelései, melyeket politikailag elődje, Ghyczy Kálmán pénzügyminiszter készített elő, megoldották a magyar költségvetésnek az 1870-es évek közepén mutatkozó súlyos válságát, amelyet súlyosbított az is, hogy az 1867-es kiegyezést követő esztendőkben túlzott, megalapozatlan, ábrándokra épülő gazdasági optimizmus jellemezte a közvéleményt. Széll Kálmán pénzügyminiszterként 63 millió forintos éves deficittel vette át a költségvetést, és 23 millió forintos deficittel adta át. A költségvetést stabilizáló jövedelemadó-emeléseiért mint Deák-párti politikusnak keményen meg kellett küzdenie saját miniszterelnökével, a Balközép vezérével, Tisza Kálmánnal. Tisza Kálmán ugyanis, többek között, olyan látszatintézkedéseket támogatott, mint a fegyveradó, fényűzési adó, biliárdadó és a vadászati adó.

Az Osztrák–Magyar Bank ügyében Széll szintén konfliktusba került Tisza Kálmánnal, aki eredetileg önálló magyar jegybank (Notenbank) létrehozását kívánta. A magyar jegybank létesítésétől Tisza jelentős kamatmentes kölcsönök folyósítását remélte, azonban az ehhez szükséges gazdasági-pénzügyi átalakításokat, reformokat politikai megfontolásokból nem vállalta.

Széll Kálmán kiemelkedő érdeme volt a magyar költségvetés nemzetközi hitelfelvevő pozíciójának megteremtése az úgynevezett „6%-os aranyjáradék" formájában. Ez egy két részletben történt 80 millió forintos kibocsátás volt 6%-os kamat mellett.

Nemzeti kulturális célok előmozdítására, megvalósítására is tudott időt szakítani Széll Kálmán. Többek között nagy gonddal és hozzáértéssel irányította a fontos kulturális missziót betöltő, 1890-ben megalakult Dunántúli Közművelődési Egyesület ügyeit, és felügyelte működését.

Széll Kálmán 1878-tól országos hírű mintagazdasággá fejlesztette rátóti birtokát, ahol szarvasmarha-tenyészetével szerzett maradandó hírnevet. A mezőgazdaság, kiváltképpen az állattenyésztés területén úttörőnek tekinthető munkássága, amelynek eredménye a világhírű rátót-héraházi siementali törzstenyészet volt, komoly, kivételesnek tekinthető nemzetközi elismerésben is részesült.

1880. február 24-én nagyszabású költségvetési beszédet mondott Széll Kálmán, melyben rámutatott a kormány abban az időben folytatott pénzügyi politikájának később valóban bekövetkezett igen súlyos következményeire. 1881-ben régi kerületében a függetlenségi párt ellenében kisebbségben maradván, Pozsony város 2. számú kerülete harmadnapra mandátummal tisztelte meg. Megalkotta a Magyar Jelzálog Hitelbankot. Ennek a banknak igazgatósági elnöke lett. 1881-től 1899-ig a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank igazgatója, 1886 és 1899 között, majd 1907-től haláláig az általa alapított Magyar Jelzálog Hitelbank igazgatóságának elnöke volt.

Széll Kálmán elnöke volt az 1892:XXI. tc. értelmében kiküldött országos ellenőrző bizottságnak, továbbá a millenniumi országos bizottságnak, és 1896 óta több ízben a

delegációnak, a pénzügyi, továbbá a közigazgatási bizottságnak. Részt vett a valutaszabályozás tárgyában egybehívott országos ankéten. 1891 és 1898 között a Millenniumi Országos Bizottságnak, 1892-től a Képviselőház pénzügyi bizottságának, 1896-tól az interparlamentáris konferencia elnöki tisztét is betöltötte.

A közművelődési egyesületek 1896-i kongresszusán az egyik társelnök volt. Az 1896-ban Budapesten tartott interparlamentáris konferencián a magyar csoport elnöki tisztét töltötte be. Az 1910. június 26-án alakult országos pártfogó egyesület Széll Kálmánt elnökévé választotta. Elnöke volt 1896-tól 1898-ig az országos kvótabizottságnak, amelynek munkálataira irányadó befolyást gyakorolt. Az 1880-ban tartott beszéden kívül első miniszterségé után a Házban azonban csak ritkán hallatta szavát. 1897 végétől a súlyos válsággal fenyegető belpolitikai események ismét politikai szerep vállalására kényszerítették. Az egyre jobban elmélyülő gazdasági válság idején, 1897 végén, Széll Kálmán ismét aktívan vett részt a magyar politikai életben. Az ellenzék obstrukciójának erőszakos megrendszabályozása ellen komoly formában latba vetette befolyását. Az ún. lex Tiszát aláírta ugyan, de csak azért, hogy megakadályozza a Szabadelvű Párt várható bomlását.

Az 1898-ban bekövetkezett igen komoly politikai válság próbára tette a magyar politikai elit kompromisszumkészségét és -képességét. A képviselőházi ellenzék, az 1884-ben Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt néven megalakult közjogi ellenzék a kiegyezést kívánta megváltoztatni. Erre jó alkalom volt az, hogy az osztrák és a magyar kormány által már korábban elfogadott gazdasági kiegyezés nem került jóváhagyásra az osztrák parlamentben. A magyar közjogi ellenzék felfogása szerint ez azt jelentette, hogy létrejött, mintegy „önmagától", az önálló magyar vámterület. Bánffy Dezső azonban, a bécsi kormánnyal egyetértésben, törvényjavaslatot terjesztett elő a Képviselőházban, amely egyoldalúan hatályában fenntartotta volna, azaz meghosszabbította volna az Ausztria és Magyarország között korábban létrejött gazdasági megegyezést. Ez a törvényjavaslat, pontosabban annak elfogadása az ellenzék felfogása szerint a magyar nemzeti függetlenség felszámolását jelentette volna. Az ellenzék obstrukciója miatt lehetetlenné vált a Képviselőházban a költségvetés elfogadása. Magyarországnak, 1867 óta először, nem volt elfogadott költségvetése.

Széll Kálmán igen határozottan a békés kibontakozás mellett foglalt állást, és nyíltan tiltakozott a Bánffy-kormány által tervezett házfeloszlatás ellen, amelyet költségvetési provizórium híján alkotmányellenesnek tekintett. Ilyen értelemben tájékoztatta az uralkodót is, aki 1899. január 26-án megbízta, hogy báró Bánffy Dezső miniszterelnökkel együtt a „béketárgyalásokat" vezesse, melyek azonban az ellenzék folytonos obstrukciója miatt eredménytelenek maradtak.

A Bánffy Dezső vezette kormány bukása után, 1899. február 26-án a király Széll Kálmánt a kabinet megalakításával bízta meg, melyet követően az ellenzék, az obstrukciót leszerelve, aláírta az ún. paktumot. Széll Kálmán miniszterelnökként, hasonlóan a dualizmus korának több kormányfőjéhez, egyidejűleg a belügyminiszteri tárcát is megtartotta.

A Képviselőházban kifejtett kormányprogramja alapján, melynek a „törvény, jog és igazság"-ra való hivatkozása politikai szállóigévé vált, a Nemzeti Párt belépett a Sza-

badelvű Pártba. Néhány hét alatt a Képviselőház valamennyi megakasztott törvényjavaslatot megszavazta, mégpedig a gazdasági kiegyezés ideiglenes rendezését az általa koncipiált úgynevezett Széll-formula alapján, a korábbiaktól különböző, biztosabb alapokra fektetve. Kiemelendő, hogy a Képviselőház elfogadta a kúriai bíráskodásról szóló törvényt, és az új házszabályokat is megalkotta.

Széll Kálmán bel- és külpolitikai helyzetét egyaránt megszilárdította a Szabadelvű Párt győzelme az 1901-ben tartott országgyűlési választásokon. A Szabadelvű Párt megszerezte a képviselőházi mandátumok kétharmadát, biztosítva ezzel a kormánynak a stabil kormányzás és törvényhozás lehetőségét.

Az ausztriai Ernst von Körber (1850–1919) vezette kabinettel (1900–1904) folytatott gazdasági kiegyezési tárgyalások során újabb garanciákkal bástyázta körül az Ausztriával fennálló kereskedelmi viszonyt és az egyes államokkal szemben fennálló kereskedelmi szerződések lejáratának egyidejűségét. 1902. december 31-én, csaknem egy éven át tartó tárgyalások után, sikerült megkötnie a Magyarország számára előnyös új gazdasági kiegyezést a fentebb már említett úgynevezett Széll-formula alapján.

Széll Kálmán kormányában kereskedelemügyi miniszter volt Láng Lajos (1849–1918), a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1883), majd rendes tagja (1892). A Párizsban és Olaszországban is tanulmányokat folytató jogász (jogtudós), nemzetgazdász és statisztikus, aki a királytól 1911-ben bárói rangot kapott, és a Közgazdasági Társaság elnöki tisztjét is betöltötte, nagy segítségére volt Széll Kálmánnak a kvótát illető tárgyalásokban. A kvóta megállapítása elméleti alapjának kidolgozásában komoly szerepet vállalt.

Széll Kálmán belügyminiszterként is fontos reformokat váltott valóra. Rendezte a lelencügyet, rendszeresen gondoskodott törvény útján a hét éven felüli züllött gyermekekről; a közigazgatást egyszerűsítette, és gondoskodott a községi közegek kiképzéséről. Fiumében helyreállította a törvényes rendet, azt állandó, tartós alapokra helyezve. Az általa vallott elvek alapján került elfogadásra 1901-ben az új összeférhetetlenségi (inkompatibilitási) törvény, mely az 1875-ben elfogadott, túlhaladott összeférhetetlenségi törvényt hatályon kívül helyezte. Az 1901. évi általános választásokon a Széll Kálmán programja alapján álló Szabadelvű Párt nagy győzelmet aratott. Említést érdemel, hogy nem egészen négy és fél éven át tartó miniszterelnöksége alatt a Képviselőház 120 törvényt (törvénycikket) fogadott el.

Kormánya széles körű támogatást élvezett, majd a véderőfejlesztés miatt ismét kiújultak az ellentétek. 1903-ban az általa benyújtott fölemelt létszámú újoncjavaslat ellen, melyben rendezni kívánta az újonclétszám megajánlását és az újoncjutalékot, a szélsőbaloldal obstrukciót kezdeményezett, amellyel szemben Széll Kálmán a passzív rezisztencia, ellenállás álláspontjára helyezkedett. Mivel az obstrukciót az indemnitási javaslatra is kiterjesztették, az ellenzék „sikeresen” megakadályozta a költségvetés elfogadását a törvény szabta határidőn belül, így május 1-jén beállott a költségvetésen kívüli állapot.

A Szabadelvű Párt egy része gróf Apponyi Albert vezetése alatt nemzeti vívmányokat, a másik része pedig, Tiszával az élén, erélyes rendszabályokat követelt. Ezek miatt

beadta lemondását (kísérve valamennyi párt elismerésétől), 1903. június 27-én lemondott tisztségéről. Ezt követően rátóti birtokára vonult vissza, és a Képviselőházban sokáig nem is jelent meg.

Széll Kálmán kormányzása viszonylagos nyugalmat hozott az amúgy zaklatott közéletbe, amit leginkább Tisza István és köre (például Perczel Dezső házelnök) szított a kormányoldalról, az ellenzék részéről pedig szinte mindenki. Az 1904. november 18-i események, az ún. „zsebkendőszavazás" miatt mandátumáról lemondott, és a pártból is kilépett. Választókerülete azonban újra felkérte a jelöltségre, és időközben, a Képviselőház feloszlatását követően, az általános választások során újra megválasztotta.

Az 1905–1906-os magyarországi súlyos belpolitikai válság során többször kérte véleményét I. Ferenc József a kialakult helyzettel kapcsolatban. 1906. március 24-én szentgotthárdi választói előtt tartott beszédében pálcát tört báró Fejérváry Géza kormánya felett, kemény és jogos kritikával illetve különösen a vezérlőbizottság abban az időben történt feloszlatását. Két héttel a beszédet követően bekövetkezett a békés kibontakozás, és Széll Kálmánt kerülete újra megválasztotta képviselőnek. 1906 májusában belépett az Alkotmánypártba, amelynek 1910-ben történt feloszlásáig elnöke is volt. Ugyanattól az évtől számítva alkotmánypárti, 1910–1911-ben pedig pártonkívüli programmal képviselte a szentgotthárdi választókerületet. Széll Kálmán 1911 után már csak a gazdasági életben vállalt szerepet.

Kevéssé ismert, hogy Széll Kálmán azon kevés magyar politikus, államférfi közé tartozott, akik nem ellenezték Ferenc Ferdinánd (1863–1914) főherceg, trónörökös 1900. július 1-jén kötött morganatikus házasságát Chotek Zsófia (Sophie Chotek) grófnővel. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Széll Kálmán kapcsolatban állt az ún. Belvedere-Kreisszal (a Belvedere-palota volt Ferenc Ferdinánd „árnyékkabinetjének" székhelye, bár formailag nem tartozott ahhoz). Források, konkrét adatok hiányában azonban nem rendelkezünk pontos ismeretekkel a Széll Kálmán és Ferenc Ferdinánd, illetve a Belvedere-Kreis kapcsolatáról. Nem ismeretes ilyen módon az, hogy a soknemzetiségű („Vielvölkerstaat") Osztrák–Magyar Monarchia átfogó reformját, átalakítását, centralizálását tervező és előkészítő „árnyékkabinet" munkájában milyen mértékben és súllyal vett részt Széll Kálmán. Feltételezésünk szerint a kiemelkedő magyar politikus és gazdasági, elsősorban pénzügyi szakember a „kettős monarchia" („Doppelmonarchie") gazdasági vonatkozású reformja kérdésében tanácsadóként, ma használatos kifejezéssel élve „szakértőként" hallatta szavát, illetve nyert meghallgatást.

Felhasznált irodalom

Apponyi Albert: *Emlékirataim. Ötven év. I. kötet – Ifjúkorom – Huszonöt éven át ellenzékben.* 3. kiadás, Budapest, 1926.

Balanyi György: *A Balkán-probléma fejlődése a parisi kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856–1914.* Budapest, 1920.

Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1914.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, 343–424. o.

Ifj. Bertényi Iván: *Széll Kálmán és a Dunántúli Közművelődési Egyesület.* In: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat..." Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Szerk.: ifj. Bertényi Iván, Géra Eleonóra, Richly Gábor, Budapest, 2012, 37–63. o.

Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből 1901–1904.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
Ferdinandy Mihály – Gogolák Lajos: *Magyarok és délszlávok.* Officina Kiadó, Budapest, 1940.
Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* I–II. Budapest, 1935.
Gábor Hamza.: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition.* Budapest, 2009, 493–495. o.
Hamza Gábor: *A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Nemzet Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 221–222. o.
Havass Rezső: *Magyarország és a Balkán (Szerbia, Bulgária, Románia).* Gazdaságpolitikai tanulmány, Földrajzi Közlemények 1913, 153—216. o.
Kozári Mónika: *A dualizmus kora 1867–1914.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926.* Wodianer F. és fiai, Budapest, 1928.
Láng Lajos: *A magyar és osztrák államháztartás.* Budapest, 1881.
Láng Lajos: *Javaslat a quota megállapítására.* Budapest, 1897.
Markó L.: *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig.* Magyar Könyvklub, Budapest, 2000.
Niederhauser Emil: *Forrongó félsziget: a Balkán a XIX–XX. században.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
Pál Alfréd: *Bosznia-Hercegovina politikai szervezete.* Eggenberger-féle könyvkiadóvállalat (Hoffmann Béla) kiadása, Budapest, 1913.
Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.
Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004.
Schwarzwölder Ádám: *Az 1901-es összeférhetetlenségi törvény megszületésének körülményei.* Kutatási Füzetek 20., Pécs, 2013, 177–197. o.
Schwarzwölder Ádám: *Die Umstände der Entstehung des Inkompatibilitätsgesetzes im Jahre 1901 in Ungarn.* In: A 11. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai. Szerk.: Szamonek Vera, PTE Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs, 2013, 332–341. o.
S. Halász Terézia: *Széll Kálmán életrajza.* Dr. Vajna és Bokor, Budapest, 1943.
Vikár Béla: *A szabadelvűpárt* története. In: Politikai Magyarország. IV. kötet. Budapest, 1914, 1–107. o.
http://www.kelemen-lawfirm.hu/sajto_media_hirek/hamza_gabor_szaz_evvel_ezelott_hunyt_el_szell_kalman2
http://mta.hu/ix_osztaly_hirei/szaz-evvel-ezelott-hunyt-el-szell-kalman-136656/